ISSN 3060-5091 (Online)
Farg‘ona metodika maktabi – Ферганская методическая школа – Fergana methodical school
2026-yil 6/2-son.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24560190

Boshlang‘ich ta’limda talabalarni tasviriy san’at asarlari bilan tanishtirish ahamiyati

Abdullayeva Halima Agzamovna –
Toshkent amaliy fannlar universiteti dotsenti v.b,
E-mail: abdullayevahalima66@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-0375-0407

Annotatsiya. *Maqolada “Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishi talabalarini tasviriy san’at asarlari bilan tanishtirishning bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbga tayyorlashdagi ahamiyati yoritilgan. San’at asarlarini idrok etish va tahlil qilish talabalarning badiiy-estetik madaniyatini, ijodiy tafakkurini va kasbiy-pedagogik kompetensiyasini rivojlantirishdagi o‘rni ko‘rib chiqilgan. Milliy va jahon tasviriy san’ati namunalari bilan ishlash, asarlarni bosqichma-bosqich tahlil qilish, muzey va ko‘rgazmalarga sayohatlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kabi samarali shakl va metodlar tahlil qilingan. Olingan bilim va ko‘nikmalarni boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashda qo‘llash bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *tasviriy san’at, san’at asari, boshlang‘ich ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, badiiy-estetik madaniyat, badiiy idrok, asar tahlili, kasbiy kompetensiya, milliy san’at.*

Значение ознакомления студентов с произведениями изобразительного искусства в начальном образовании

Аннотация. *В статье раскрывается значение ознакомления студентов направления «Начальное образование» с произведениями изобразительного искусства в профессиональной подготовке будущих учителей. Рассматривается роль восприятия и анализа произведений искусства в развитии художественно-эстетической культуры, творческого мышления и профессионально-педагогической компетенции студентов. Анализируются эффективные формы и методы работы: изучение образцов национального и мирового изобразительного искусства, поэтапный анализ произведений, посещение музеев и выставок, использование информационно-коммуникационных технологий. Даны практические рекомендации по применению полученных знаний и умений в работе с учащимися начальных классов.*

Ключевые слова: *изобразительное искусство, произведение искусства, начальное образование, будущий учитель, художественно-эстетическая культура, художественное восприятие, анализ произведения, профессиональная компетенция, национальное искусство.*

The importance of introducing students to works of fine art in primary education

Annotation. *This article looks at why it matters to introduce Primary Education students to works of fine art as part of training future teachers. It examines how perceiving and analyzing artworks helps students develop their artistic and aesthetic culture, creative thinking and professional teaching competence. The article analyzes effective forms and methods: studying examples of national and world fine art, analyzing artworks step by step, visiting museums and exhibitions, and using information and communication technologies. It gives practical recommendations for using the resulting knowledge and skills when working with primary school pupils.*

Keywords: *fine arts, work of art, primary education, future teacher, artistic and aesthetic culture, artistic perception, artwork analysis, professional competence, national art.*

KIRISH

Boshlang‘ich sinf talabasi san’at asarini dastlab yaxlit tasvir sifatida qabul qiladi. U rasmda odam, hayvon, tabiat yoki voqeani ko‘radi, biroq rang, chiziq, kompozitsiya va muallifning badiiy yechimini mustaqil farqlashi uchun maxsus yo‘naltirilgan kuzatish zarur. Tanishtirish mazmuni predmetni tanishdan badiiy ifodani anglashga qarab rivojlantiriladi. Talaba bilan ishlashda quyidagi mazmuniy birliklar o‘zaro bog‘lanadi. Tasviriy mazmun - asarda kim yoki nima tasvirlanganini, qanday voqea aks etganini aniqlash. Badiiy vositalar - rang, chiziq, shakl, hajm, yorug‘-soya va fakturaning vazifasini tushunish. Kompozitsion tuzilish - asosiy obraz, yordamchi qismlar, oldingi va orqa plan munosabatini kuzatish. Madaniy kontekst - asar yaratilgan muhit, milliy bezak, turmush tarzi yoki tarixiy voqea haqida yoshga mos ma’lumot olish. Shaxsiy talqin - o‘z fikrini tasvirdagi aniq belgi bilan asoslash. Ijodiy transfer - kuzatilgan badiiy usulni mustaqil rasm, bezak yoki hajmli ishda qo‘llash. Bu birliklarni har bir darsda teng hajmda o‘rgatish talab etilmaydi.

Grafikani tanishtirishda chiziqning ifodaviy imkoniyatlari markaziy o‘ringa chiqadi. Talabalar qalin va ingichka, to‘g‘ri va egri, uzluksiz va uzuq chiziqlar tasvirga qanday ta’sir qilishini kuzatadilar. Kitob illyustratsiyasida matn bilan tasvir munosabati alohida o‘rganiladi. Talabadan “Rassom hikoyaning qaysi lahzasini tanlagan?”, “Qahramonning harakati qaysi chiziqlar orqali ko‘rsatilgan?” deb so‘rash mumkin. Bu topshiriq tasviriy san’at va o‘qish savodxonligini bog‘laydi, biroq illyustratsiya darsi faqat hikoyani qayta aytib berishga aylanmasligi kerak[5].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

San’at asarini idrok etishning metodik ketma-ketligida san’at asari bilan tanishtirish jarayonini kuzatish, tavsiflash, tahlil qilish, talqin, ijodiy qo‘llash ketma-ketligida tashkil etish mumkin. Ushbu tartibda talabaning fikri tasvirdagi dalildan ajralib qolmaydi. Birinchi bosqich. Erkin kuzatishda asar qisqa vaqt davomida izohsiz namoyish etiladi. O‘qituvchi darhol uning nomi yoki “to‘g‘ri ma’nosi”ni aytmaydi. Talabalar dastlab nimaga e’tibor berganini bildiradilar. Bu bosqichning vazifasi talabaning mustaqil ko‘rishini faollashtirishdir. Ikkinchi bosqich. Aniq tavsiflashda talaba tasvirda bevosita ko‘rinadigan belgilarni nomlaydi: “Uchta daraxt bor”, “Chap tomonda ko‘k idish turibdi”, “Bola qo‘lini ko‘targan”. “Bola xafa” kabi gap esa kuzatishdan ko‘ra talqinga yaqin. O‘qituvchi “Uning qaysi belgisi shunday o‘ylashingga sabab bo‘ldi?” deb, talabani ko‘rinadigan dalilga qaytaradi. Uchinchi bosqich. Badiiy tahlilda rang, chiziq, shakl, kompozitsiya va makon asar mazmuni bilan bog‘lanadi. Savollar darsning maqsadiga mos tanlanadi. Masalan, portretni o‘rganishda barcha ranglarni sanashdan ko‘ra, yuz ifodasini ko‘rsatadigan chiziqlarni

aniqlash foydaliroq bo‘lishi mumkin. To‘rtinchi bosqich. Asoslangan talqinda talaba asar qanday taassurot uyg‘otganini bildiradi va sababini tushuntiradi. Bir asar turli talabalarda turlicha fikr uyg‘otishi mumkin. Beshinchi bosqich. Ijodiy qo‘llashda talaba kuzatilgan usuldan foydalanib, yangi ish yaratadi. Masalan, natyurmortdagi rang kontrastini boshqa predmetlar bilan qo‘llaydi yoki naqshdagi takrorlanish qonuniyatidan foydalanib, o‘z bezagini tuzadi. Ijodiy topshiriq asarni aynan nusxalash emas, undagi badiiy yechimni yangi vaziyatga ko‘chirishga qaratiladi.

1-jadval

Darsda qo‘llanadigan aniq metodik topshiriqlar

Topshiriq	Bajarish tartibi	Aniqlanadigan natija
“Uch detalni top”	Talaba asardan uchta aniq belgini ko‘rsatadi	Diqqatli kuzatish
“Fikringga dalil keltir”	Taassurotini rang, chiziq yoki obraz bilan asoslaydi	Asoslangan talqin
“Kompozitsion markaz”	Nigohni birinchi tortadigan qismni belgilaydi	Kompozitsiyani anglash
“Ikki asarni qiyosla”	Bir mezon bo‘yicha o‘xshashlik va farqni aytadi	Qiyosiy tahlil
“Rangni o‘zgartir”	Bir rang almashsa, taassurot qanday o‘zgarishini izohlaydi	Rangning vazifasini tushunish
“Usulni ko‘chir”	Asardagi badiiy usulni yangi rasmda qo‘llaydi	Ijodiy transfer

Topshiriqlarni tanlashda asarning janri va talabalarning tayyorgarligi hisobga olinadi. Masalan, rangga asoslangan savolni rangsiz grafikaga sun’iy ravishda qo‘llash yoki birinchi sinf talabasidan murakkab tarixiy talqin talab qilish metodik jihatdan samarasiz bo‘lishi mumkin[9]. San’at asarini idrok etish jarayonini faqat “asar yoqdi yoki yoqmadi” degan javob bilan baholab bo‘lmaydi. Talabaning fikri boshqalarnikidan farq qilishi mumkin; baholash uning shaxsiy didini jazolashga emas, kuzatish va izohlash harakatining sifatiga qaratilishi lozim. Boshlang‘ich ta’limda talabalarni tasviriy san’at asarlari bilan tanishtirish mazmuni asarni ko‘rsatish va u haqida ma’lumot berishdan kengroq pedagogik jarayondir. Uning markazida talabaning mustaqil kuzatishi, badiiy belgilarni farqlashi, fikrini dalil bilan asoslay olishi va anglangan usulni ijodiy faoliyatga ko‘chirishi turadi.

Yo‘naltirilgan kuzatish - talabaning san’at asarini tasodifiy tomosha qilishidan maqsadli badiiy tahlilga o‘tishini ta’minlovchi usul. Uning asosiy xususiyati shundaki, o‘qituvchi asar mazmunini tayyor holda aytmaydi, balki Talaba e’tiborini muayyan tasviriy belgilarga qaratadi. Masalan, manzara asarini o‘rganishda “Rasmda nima bor?” degan umumiy savol o‘rniga “Qaysi daraxt yaqinroq tasvirlangan?”, “Uzoqdagi tog‘ning rangi qanday?”, “Rassom masofani qanday ko‘rsatgan?” kabi savollar beriladi. Bu savollar talabani predmetlarni sanashdan makon va rang munosabatini anglashga olib keladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Muammoli vaziyat usuli san’at asaridagi badiiy yechimni o‘zgartirish yoki boshqa sharoitga ko‘chirish haqidagi savolga asoslanadi. Bu usul Talabani faqat mavjud tasvirni tavsiflashga emas, balki rassom tanlovining sababini izlashga yo‘naltiradi. Masalan, natyurmortni o‘rganishda quyidagi vaziyat beriladi. “Rassom eng katta idishni orqa planga, kichik mevani esa oldingi planga joylashtirgan. Agar ularning o‘rni almashtirilsa, rasmning asosiy diqqat markazi qanday o‘zgaradi?” Talaba ikki xil kompozitsion eskizni qiyoslaydi va o‘z fikrini tushuntiradi. Manzara asarida esa “Osmonning ko‘k rangi to‘q kulrang bilan almashtirilsa, tasvirning umumiy taassuroti qanday o‘zgarishi mumkin?” degan savol beriladi. Bu topshiriq rangning ifodaviy vazifasini anglashga xizmat qiladi. Muammoli vaziyatlarni quyidagi yo‘nalishlarda tashkil etish mumkin. Rangni o‘zgartirish orqali asar taassurotini tahlil qilish. Obrazning joyini almashtirish orqali kompozitsion markazni aniqlash. Bir detalni olib tashlash orqali uning mazmundagi vazifasini tushunish. Tasvirlash materialini o‘zgartirish orqali rangtasvir, grafika va haykaltaroshlik imkoniyatlarini

qiyoslash. Talabaning taxmini tarixiy muallifning haqiqiy niyati sifatida taqdim etilmaydi. "Rassom aynan shuni xohlagan" deyish o'rniga "Bu rang bizda shunday taassurot uyg'otishi mumkin" deb izohlanadi. Talaba badiiy ifoda vositalari o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatini anglaydi va muqobil kompozitsion yechimlarni taklif qilishga o'rganadi. Vizual modellashtirish san'at asarining murakkab kompozitsiyasini sodda chizma, geometrik shakl yoki belgilar tizimi orqali tushuntirish usulidir[8]. Bu usul ayniqsa boshlang'ich sinflarda samarali metodik imkoniyatga ega, chunki talaba uzun nazariy izohdan ko'ra, tasvir elementlarining o'zaro joylashuvini bevosita ko'ra oladi. Masalan, natyurmortdagi uchta predmet dastlab doira, oval va to'rtburchak shakllari orqali belgilanadi. Keyin talabalar ushbu shakllarning o'lchami va joylashuvini asl asar bilan qiyoslaydilar.

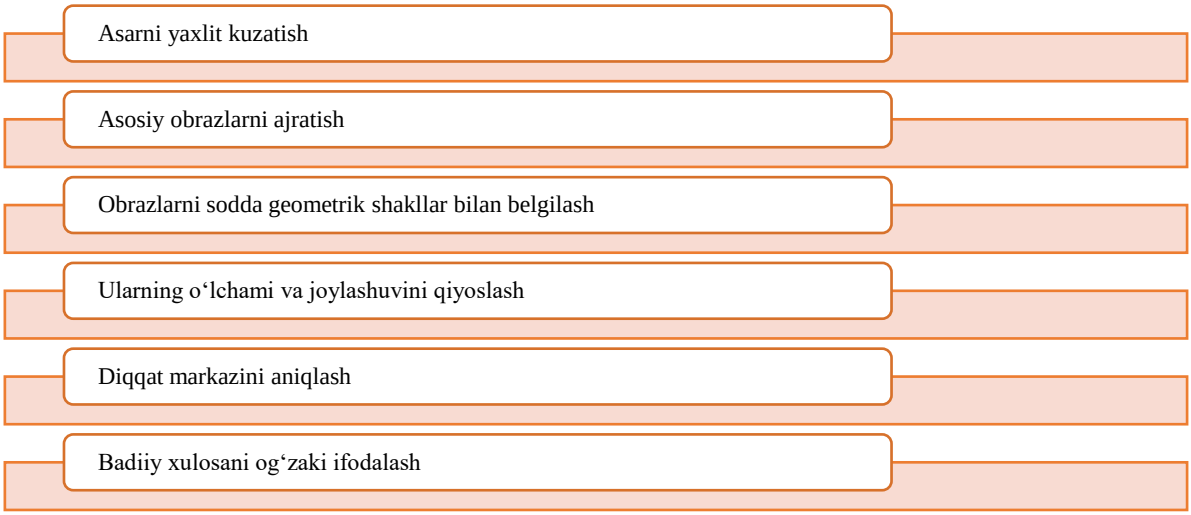

1-rasm. Kompozitsion markazni aniqlash algoritmi

Vizual modellashtirishda asarni geometrik shakllarga qisqartirish yakuniy maqsad emas. Sxema talabaga asl asardagi kompozitsion munosabatni yaxshiroq anglash uchun xizmat qiladi. Fazoviy tasavvur, shakllar munosabatini aniqlash va kompozitsion tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Fragmentli kuzatishda asarning faqat ma'lum qismi namoyish etiladi. Talabalar ko'rinib turgan detal asosida butun tasvir haqida taxmin bildiradilar. Keyin asar to'liq ko'rsatiladi va dastlabki taxminlar qayta ko'rib chiqiladi. Masalan, portretda dastlab faqat insonning qo'li va undagi buyum ko'rsatiladi. Talabalar bu obraz qanday faoliyat bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini aytadilar. To'liq portret namoyish etilgach, taxminlar asardagi boshqa belgilar bilan qiyoslanadi. Ushbu usulning metodik ketma-ketligida fragment, taxmin, to'liq tasvir, yangi dalil, qayta xulosa.

San'at asari bilan tanishtirishning muhim yakuniy bosqichi Talabaning kuzatilgan badiiy usulni mustaqil ishida qo'llashidir. Bunda ijodiy faoliyat asarni aynan nusxalashga emas, uning ifoda vositasini yangi mazmunda qo'llashga qaratiladi. Masalan, talaba rassom ishlagan kuz manzarasini kuzatib, sariq, jigarrang va qizg'ish ranglarning o'zaro munosabatini aniqlaydi. Keyin aynan shu manzarani ko'chirmasdan, o'z mahallasi yoki maktab hovlisining kuzgi ko'rinishini tasvirlaydi. Boshqa misolda talabalar milliy lagan bezagidagi takrorlanuvchi naqshni tahlil qiladilar. So'ng o'sha takrorlanish qonuniyatidan foydalanib, boshqa shakldagi buyum uchun yangi bezak yaratadilar. Bu jarayonni quyidagi uch bosqichda tashkil etish mumkin. Tahlil qismida asardagi badiiy usul aniqlanadi. Loyihalashda shu usul yangi mavzu yoki buyumga qanday moslashtirilishi rejalashtiriladi. Ijro va izohlashda talaba ishini bajaradi hamda asardan qaysi usulni o'zlashtirganini tushuntiradi. Talaba san'at asaridan olingan bilimni yangi ijodiy vaziyatga ko'chira oladi[2].

Muzey pedagogikasi va raqamli reproduksiya usulida muzeyda yoki ko'rgazmada san'at asari bilan tanishtirish talabaga asarning haqiqiy o'lchami, materiali, fakturasi va namoyish etilish sharoitini kuzatish imkonini beradi. Har bir maktabning muzeyga borish

imkoniyati bir xil emas. Shu sababli sifatli reproduksiya, raqamli muzey kolleksiyasi va yaqinlashtirib ko‘rsatish imkoniyatlaridan maqsadli foydalanish mumkin.

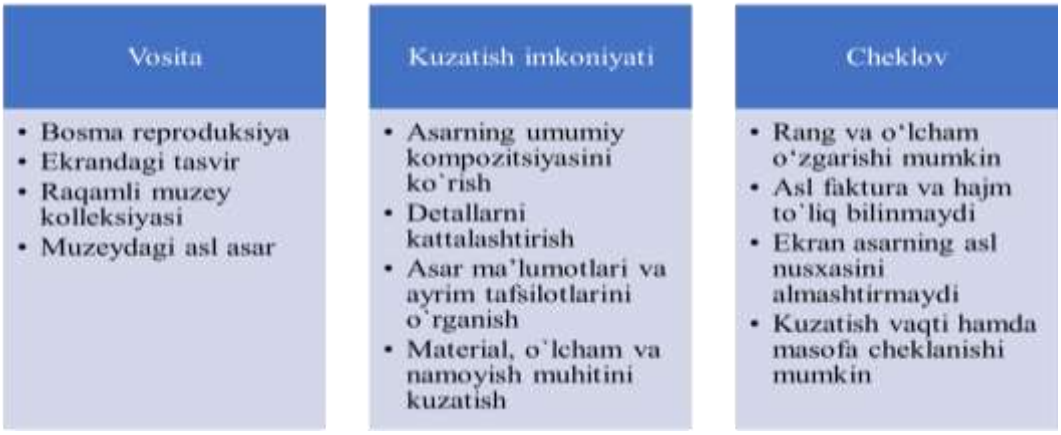

2-rasm. Raqamli tasvir bilan ishlashda e’tiborga olinadigan metodik farqlar

Boshlang‘ich sinfda raqamli reproduksiya yordamida “Avval butun asar - keyin detal - so‘ng yana butun asar” tartibini qo‘llash mumkin. Bunda kattalashtirilgan detal umumiy kompozitsiyadan uzilib qolmaydi. Bu taqsimot qat’iy sinf standarti emas, balki metodik murakkablashtirish namunasidir. Birinchi sinfda ham sodda qiyoslash, to‘rtinchi sinfda ham yo‘naltirilgan kuzatish qo‘llanishi mumkin. Talabaning yoshi bilan birga asarning murakkabligi, dars maqsadi, mavjud ko‘rgazmali vositalar va avval o‘zlashtirilgan badiiy tushunchalar hisobga olinadi[8].

Tasviriy san’at asarini o‘rganish uchta bir-biridan farqli faoliyatni o‘z ichiga oladi: idrok etish, badiiy tahlil va ijodiy qayta qo‘llash. Idrok etishda Talaba asardagi obrazlarni ko‘radi; tahlilda rassom bu obrazlarni qanday vositalar bilan ifodalaganini aniqlaydi; ijodiy faoliyatda esa o‘rgangan usulini yangi vazifada qo‘llaydi. Masalan, talaba manzarada daraxt, daryo va tog‘ni ko‘rsa, bu tasviriy mazmunni tanishdir. Daraxt oldingi planda yirik, tog‘ esa uzoqda kichikroq tasvirlanganini aytsa, makon ifodasini tahlil qilgan bo‘ladi. Shu usuldan foydalanib o‘z mahallasi manzarasini chizsa, bilimni ijodiy faoliyatga ko‘chiradi. Bu uch faoliyatni bir-birining o‘rniga qo‘yib bo‘lmaydi. Asar haqidagi hikoyani yod olgan talaba uning kompozitsiyasini tushungan bo‘lishi shart emas. Asarning muallifi, davri yoki yaratilish sababi haqidagi ma’lumotlar Talaba kuzatishini boyitishi mumkin. Lekin tarixiy ma’lumot tasvirni ko‘rish o‘rnini egallamasligi kerak. Masalan, miniatyura haqida darsda avval uning sahifada joylashuvi, ranglari va ko‘p obrazli kompozitsiyasi kuzatiladi. Keyin qo‘lyozma kitob madaniyati bilan aloqasi tushuntiriladi. Shu tariqa tarixiy kontekst Talaba ko‘rgan belgilarni izohlashga xizmat qiladi.

Tasviriy san’at asarlarini o‘rganishni samarali tashkil etish uchun bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi asarni san’atshunoslik nuqtayi nazaridan tushunishi bilan birga, uni yoshga mos o‘quv vazifasiga aylantira olishi zarur. Buning uchun talaba quyidagi faoliyatlarni bajarishi lozim. asarning tasviriy mazmuni va badiiy ifoda vositalarini ajratish, dars maqsadiga mos ikki yoki uchta asosiy kuzatish belgisini tanlash, kuzatishdan tahlilga olib boruvchi savollar tuzish, talaba javobida kuzatilgan dalil va taxminiy talqinni farqlash, asar asosida nusxa ko‘chirishdan farqli ijodiy topshiriq loyihalash, o‘quv natijasini aniq indikator bilan baholash. Masalan, talabaga bitta manzara reproduksiyasi berilib, undan birinchi va to‘rtinchi sinf uchun alohida dars fragmenti tuzish so‘raladi. Birinchi sinf fragmentida rang va shaklni tanish ustuvor bo‘lsa, to‘rtinchi sinf fragmentida makon, kompozitsion markaz va rangning ifodaviy vazifasi tahlil qilinadi. Bu topshiriq bo‘lajak o‘qituvchining asar haqidagi bilimini emas, balki badiiy mazmunni didaktik jihatdan qayta ishlash kompetensiyasini aniqlashga xizmat qiladi[9].

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida talabalarni tasviriy san’at asarlari bilan tanishtirish shunchaki estetik tarbiya vositasi emas, balki bolaning kognitiv, hissiy va nutqiy

rivojlanishini ta'minlovchi kompleks pedagogik jarayondir. Talabalar tafakkurida ko'rgazmali-obrazli tafakkur yetakchilik qilgani sababli, badiiy asarlar ular uchun olamni idrok etishning maxsus "tiliga" aylanadi. Tasviriy san'at asarlari bilan ishlash talabalarda vizual savodxonlikni yuzaga keltiradi. Bu jarayon bolaning ranglar gammasini, kompozitsion yechimni, chiziqlar dinamikasini va yorug'-soya nisbatlarini ongli ravishda ilg'ab olish qobiliyatini rivojlantiradi. Talaba asardagi sovuq yoki iliq ranglar uyg'unligi orqali muallifning ruhiy holatini va emotsional kayfiyatini tushunishni o'rganadi. Asar yuzasidan olib boriladigan kichik tahlillar bolalarning kundalik hayotdagi mayda o'zgarishlar va obyektlarni farqlay olish qobiliyatini oshiradi. Tasvirdagi asosiy va ikkinchi darajali ob'ektlarni bir-biridan farqlash ko'nikmasi hosil bo'ladi, bu esa matnni o'qib tushunish va mantiqiy xulosa chiqarish jarayoniga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA

Badiiy asar bilan tanishish darslari talabalarning og'zaki nutqini boyitishda eng kuchli vositalardan biridir. San'at asarini tahlil qilish jarayonida talaba o'zining shaxsiy munosabatini bildiradi, bu esa lisoniy imkoniyatlarini kengaytiradi. Tasviriy san'at asari asosida kichik hikoya tuzish yoki dialog tashkil etish bolalarning so'z boyligini sinonimlar, sifatlar, fe'llar faollashtiradi va qo'rquvni yengib, omma oldida fikr bildirish ko'nikmasini mustahkamlaydi. "Kolorit", "perspektiv", "shtrix", "faktura" kabi maxsus atamalarni yoshga mos holda o'zlashtirish. Tasvirlangan voqea qahramonlarining xatti-harakatiga ta'rif berish orqali axloqiy tushunchalarni adolat, sadoqat, rahm-shafqat til orqali ifodalash. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari tasviriy san'at asarlarini dars jarayoniga tatbiq etishda quyidagi metodik talabarga amal qilishlari lozim: asarni shunchaki ko'rsatib qo'yish emas, balki uni muammoli savollar, taqqoslash va rolli o'yinlar orqali ochib berish. Ushbu yondashuv talabaning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarib, uni mustaqil fikrlaydigan, estetik didga ega shaxs sifatida tarbiyalashda kafolatlangan natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdirasilov S.F. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
2. Abdirasilov S.F., Tolipov N.X., Oripova N. Rangtasvir. – T.: O'zbekiston, 2006.
3. Abdullayev N.U. San'at tarixi. 1-jild. – Toshkent: O'qituvchi, 1986.
4. Abdullayev N.U. San'at tarixi. 2-jild. – Toshkent: San'at, 2001.
5. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2003.
6. Qudratova, S., To'rabekova, D. The role of steam education in the formation of the future teacher's personality. Modern Science and Research, 2(9), 40-44
7. Qudratova, S. System of using international experiences in organizing lessons for students of pedagogical educational institutions. Modern Science and Research, 2(6), 706-710.
8. Qudratova, S., Azizova, D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tasavvurlarni shakllantirish. Modern Science and Research, 3(12), 305-311.
9. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2007.
10. Boymetov B. Qalamtasvir. – Toshkent: Musiqa, 2006.
11. Boymetov B., Abdirasilov S. Chizmatasvir. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2004.